

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

DR. TAKÁCS IZOLDA

A 21. SZÁZADI KOLLEKTÍV BIZTONSÁG NORMATÍV ALAPJA: A *JUS COGENS*
A *JUS COGENS* JOGPOZITIVISTA KRITIKÁJA ÉS APOLÓGIÁJA,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETKÖZI BÜNTETŐELJÁRÁSOKRA ÉS
AZ OROSZ AGRESSZIÓRA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉZISEK

TÉMAVEZETŐK:

PROFESSZOR DR. KARDOS GÁBOR (ELTE)

PROFESSZOR DR. KAJTÁR GÁBOR (ELTE)

TARTALOMJEGYZÉK

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása

II. A kutatás során alkalmazott tudományos módszerek és elemzések

III. A kutatás főbb eredményei és azok hasznosítási lehetőségei

IV. A doktori értekezés témakörében készült publikációk jegyzéke

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása és a kutatási kérdések

A normativitás a nemzetközi jog fejlődésének állandó jellemzője, amely hagyományosan a természetjogon keresztül épült be a pozitív jogba. Ez a normativitás pedig formálisan is megerősítést nyert, amikor a nemzetközi közösség magasabb rendű érdekeiből (nemzetközi béke és kollektív biztonság) valamint a védeni kívánt, fundamentális értékeiből (alapvető emberi jogok, demokrácia, *rule of law*) fakadó közrendi normákat *jus cogensként* határozta meg.

A *Bécsi egyezmény a szerződések jogáról* 53. cikkéhez kapcsolódó pozitivista megközelítés szerint pedig, ezek a közrendi normák az általános jogelvek által alakított szokásjogi folyamat révén jönnek létre. Az 53. cikk alapján egy „szerződés semmis, ha megkötésének időpontjában az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik. Ezen egyezmény alkalmazási körében az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész, olyanként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.”

Ennek eredményeként a *jus cogens* ma már olyan kettős jogi funkciókat tud ellátni, amelyekre semmilyen más jogi fogalom nem képes.

Másrészt jól ismert, hogy az egyes *jus cogens* normákat nemzetközi szerződésként vagy szokásjogként is elfogadták az államok, hiszen a feltétlen alkalmazást igénylő szabályok egytől egyig a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények elkövetését tiltják: az agressziót, a népirtást, a kínzást, a rabszolgaságot, az apartheidet, az emberiség elleni bűncselekményeket, illetve védik a nemzetközi humanitárius jog alapvető szabályait, és az önrendelkezési jogot.

Így kézenfekvő, hogy a *jus cogens* doktrína megjelenése a nemzetközi bűncselekményekkel kapcsolatban került elő. Mi több, a nemzetközi bűncselekményekről szóló szerződések *expressis verbis* tartalmazták a *jus cogens* elmélet alapvetéseit. Ezért a *jus cogens* elmélet doktrinálisan összekapcsolódik a nemzetközi bűncselekményekkel.

A kutatás relevanciája

Az elmúlt évek humanitárius katasztrófái és a különböző fegyveres konfliktusokban elkövetett súlyos emberi jogi atrocitások, háborús- és emberiség elleni bűncselekmények továbbra is időszerűvé teszik a *jus cogens* kritikai elemzését, gyakorlati lehetőségeinek újragondolását és azok hatékonyabb kiaknázását. Ezen belül rendkívül fontos a súlyos *jus cogens* jogsértésekért felelős személyek elszámoltatása is. Utóbbi kapcsán pedig elkerülhetetlen a nemzetközi büntetőbíróságok kontextusában a *ratione personae* és a *jus cogens* kölcsönhatásának felülvizsgálata.

Ennek két oka van: egyrészt mert a nemzetközi jogban a *jus cogens* normák megsértéséért az egyének is nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonhatóak. Másrészt mert ezt a nemzetközi bűncselekmény definíciója eleve magában foglalja – ahogy az a nürnbergi perekben elhangzott – „[a] nemzetközi jog elleni bűncselekményeket emberek követik el, nem pedig absztrakt entitások, és csak az ilyen bűncselekményeket elkövető személyek megbüntetésével lehet érvényt szerezni a nemzetközi jog rendelkezéseinek.”

A kutatás mindezeket tekintetbe véve különös figyelmet szentel az *ad hoc* nemzetközi büntetőbíróságok, a különleges törvényszékek (többek között az SCSL, az EAC) és a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) esetjogának.

A kutatás újabb relevanciája

2022. február 24-én új dilemma elé került a nemzetközi közösség, miután Oroszország Ukrajna ellen indított inváziójával soha nem látott csapást mért a modern nemzetközi jogra. Ez a II. világháború óta a legelső nyílt és teljes körű agresszív háború, ezért kitüntetett figyelmet kap az értekezésben is. Ráadásul egészen eddig úgy tűnt, hogy a modern ember a totális háború lehetőségét az ENSZ Alapokmányának erőszaktilalomra vonatkozó normaanyagával immár végleg maga mögött hagyta.

Ez a nemzetközi jogi válság nemcsak azért tűnik végzetesnek, mert az orosz agresszió keretében minden *jus cogens* normát folyamatosan megsértenek, hanem azért is, mert az orosz agresszió a modern nemzetközi jog sarokkövének (az ENSZ Alapokmány 2. cikk 4. bekezdésének) sárba tiprásával felidézte a két világháború közötti időszakot.

Az ebben rejlő beláthatatlan következmények elkerülése érdekében a nemzetközi közösség és jogi szakértők – az agresszió tilalmának *jus cogens* normáját ismét a középpontba helyezve – az agresszió bűncselekményéért felelős személyek elszámoltatásának lehetőségét is mérlegelik: akár az ICC agresszió bűncselekményére vonatkozó szigorúbb (*sui generis*) jogatósági rendszerének módosításával; akár egy új, az Ukrajna elleni agresszióbűntetéssel foglalkozó törvényszék felállításának keretében.

Az egyik legnagyobb nehézség azonban ezek kapcsán, hogy a nürnbergi és tokiói pereket követően még egyszer sem fordult elő, hogy állami vezetőt felelősségre vontak volna agresszió tárgyában. Ennek tekintetében tehát egy jogfejlesztő tevékenység is megvalósulhat. Ezért a dolgozat mélyebben megvizsgálja az agresszió bűncselekményével kapcsolatos jogi lehetőségeket az orosz-ukrán háború kontextusában is. Illetve azt, hogy egy agresszióval foglalkozó nemzetközi bíróságnak milyen feltételeknek kellene megfelelnie ahhoz, hogy képes legyen elszámoltatni az agresszió bűncselekményének elkövetésért felelős orosz vezetőket. A doktori dolgozat emellett külön tárgyalja az ICC által az orosz tisztviselők – köztük az orosz elnök – ellen kiadott elfogatóparancsokat is.

A jól ismert klasszikus esetek (az Al-Bashir ügy, a Pinochet ügy, Hisszein Habré ügye, vagy a Yerodia ügy stb.) elemzése pedig a *jus cogens* elmélet tesztelése és az orosz agressziót érintő tényállásokkal való összehasonlítás, valamint a végső következtetések levonása érdekében elengedhetetlen. Ezen felül a kiemelt ügyekkel kapcsolatban hozott határozatok, bírói különvélemények szemléltetik a *jus cogens*-t, a személyes- és a funkcionális immunitást érintő jogértelmezési dilemmákat is, különös tekintettel az ICC Római Statútum 13. cikkének b) pontjára, a 27. cikkének 2.- és a 98. cikkének 1. bekezdésére.

Az erőszaktilalom kitüntetett szerepe és a legfontosabb kutatási kérdések

A dolgozatban az erőszaktilalom *jus cogens* normájának kitüntetett szerepét nem csak az igazolja, hogy a modern nemzetközi jog szinonimája, hanem a legalkalmasabb eszköz arra is, hogy feltárja a *jus cogens* elméletben rejlő neuralgikus pontokat, valamint az állami és egyéni felelősség kapcsolatát is.

Másrészt az erőszaktilalom és annak legsúlyosabb formája az agresszió tilalma jelentősen eltér a többi *jus cogens* normától. Az agresszió esetében – melyet az erőszak tilalmának „imperatív magjaként” definiálok – például sokkal több eljárásjogi akadállyal kellene megküzdeni, ha a súlyos normasértésekért felelősök elszámoltatására kerülne sor. A *jus cogens* elmélet és a modern nemzetközi jog valódi próbája tehát az orosz agresszió. Mert pontosan rávilágít arra:

- (1) Mi történik akkor, ha egy *jus cogens* normához nem kapcsolódnak „ortodox” eljárásjogi lehetőségek, például nincs szerződéses kötelezettség és/vagy kötelező erejű BT-határozat?
- (2) Mit lehet tenni a nemzetközi jog keretén belül akkor, ha utóbbira lehetőség sincs, miután Oroszország a BT állandó tagjaként vétőjoggal rendelkezik. Vajon így marad-e valami a *jus cogens* egyenletének végén?

A kutatási kérdésekkel kapcsolatban az alapvető probléma abból adódik, hogyha a *jus cogensnek* is a nemzetközi szokásjog módszertani kritériumain kell alapulnia ahhoz, hogy pozitív jogként igazolást nyerjen – tehát a szokásjog és a feltétlen alkalmazást igénylő norma létezését is az állami voluntarizmus dinamikája érvényesíti és egy induktív érvelés állapítja meg –, akkor továbbra is nemzetközi szokásjog marad. Az igazi nehézség ezért annak alátámasztásában rejlik, miszerint a *jus cogens* gyakorlatilag is többet jelent egy „tisztá és egyszerű” nemzetközi szokásjognál. Mert jóllehet, a *jus cogensszé* válásnak sokkal szigorúbb a kritériumrendszere, mint egy hagyományos nemzetközi szokásjognak, de ha ez csak az imperatív státus elérésének demarkációs kritériumrendszerében mutatkozik meg, ugyanakkor *sui generis* joghatásában már nem tükröződik vissza, akkor jogi értelemben inkább interferenciális jognak tekinthető (*quid plurisnak*).

A disszertáció ezért kiterjed annak vizsgálatára is, hogy egy norma imperatív státusából pontosan milyen speciális jogi funkciók azonosíthatóak, valamint ezek milyen körülmények között érvényesülnek. Más szóval, ha egy norma *jus cogensszé* vált, amivel a jogforrási hierarchia csúcsán kapott helyet, annak van-e olyan lefelé ható, kauzális joghatása, amely megmarad a nemzetközi jog módszertanán belül?

Az értekezés ez utóbbi kérdésre adott igenlő válasz mellett érvel, de ezen argumentumot a *jus cogens* elmélet és az imperatív normák jogkövetkezményeinek pozitív jogi, szigorú kritikai vizsgálatával teszi, amely ezáltal kellőképpen le is veszi a *jus cogens* doktrína metafizikai terhét.

Összefoglalva, a doktori dolgozat a *jus cogens* elméleti modellje és azok gyakorlati érvényesülése közötti feszültségeket vizsgálja. A feltétlen alkalmazást igénylő normákra fókuszálva, annak prizmáján keresztül mutatja be a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények elszámoltatásával kapcsolatos jogi problémákat és az orosz agresszió kontextusában keres választ arra, hogy vannak-e a *jus cogensnek* önálló jogkövetkezményei és hatásai.

II. A kutatás során alkalmazott tudományos módszerek

A kutatást elméleti, dogmatikai és jelentős részben empirikus módszertan mentén végeztem. Az elméleti rész a Nemzetközi Jogi Bizottság (ILC) 2022-es ‘*Draft conclusions on identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens), with commentaries*’ (Következtetéstervezet) című dokumentumára épült, amely

pontosítja a *jus cogens* fogalmát és annak meghatározó elemeit, beleértve a *jus cogens* széles választékát pontos kritériumrendszerét és a 'nemzetközi közösség egésze' kifejezés jelentését.

A dolgozat módszere jogtudományi szempontból jogpozitívista, szigorúan a *de lege lata* mentén, a nemzetközi jog módszertanán belül, a jogtudomány által elfogadott és igazolt keretek között marad. Így az ICJ Statútum 38. cikke alapján elismert jogforrások képezik a módszertani alapot, ami az 1. bekezdés értelmében a következő forrásokat jelenti: „azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítottak meg; a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát; a művelt nemzetek által elismert általános jogelveket; az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb tudósainak tanítását mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit.”

A *jus cogens* tekintetében pedig módszertanilag követtem az 1969-es bécsi egyezményben lefektetett, fent idézett főszabályt (53. cikk), illetve az egyezmény releváns rendelkezéseit, többek között a 34. cikket, a szerződés relatív hatályának elvét. A nemzetközi szerződések közül a nemzetközi büntetőbíróságok alapokmányait és az ICC Statútumát vettem alapul, valamint a nemzetközi szerződések szövegének exegetikai elemzését alkalmaztam.

A dolgozat további forráskörét a releváns hazai és külföldi, leginkább angol nyelvű szakirodalom adja, amelyek összehasonlító és kritikus elemzésének – a nemzetközi bíróságok ítéleteinek és a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményei mellett – központi szerepe van a disszertációban.

Ezen felül témavezetőim, Kardos Gábor és Kajtár Gábor írásai, valamint értékes megjegyzései is bővítették az általam alkalmazott forráskört. Továbbá meg kell említenem Gentian Zyberi nemzetközi jogász és az NCHR (*Norwegian Centre for Human Rights*) kutatóinak kérdéseit és visszajelzéseit, melyek ugyancsak pontosították a megközelítésem fókuszát. Utóbbiakat az Oslói Egyetem Jogi Karának kutatóintézményében, az Emberi Jogok Norvég Központjában kaptam (*Norwegian Center for Human Rights*), ahol *visiting researcher* pozícióban dolgoztam és kutattam.

A nemzetközi jog dogmatikai elemzése mellett bizonyos szempontból nem lehet elkerülni más társadalomtudományi módszerek, illetve a filozófiatudományi módszer alkalmazását sem. A filozófiai megközelítések különösen fontosak a nemzetközi jog természetjogi gyökerei miatt, míg a politikai dimenziók említése az állami gyakorlatok és a nemzetközi normák érvényesülésének megértéséhez járulnak hozzá. Ezek a módszerek azonban jól el vannak választva a hatályos jog dogmatikai vizsgálatától, és szerepük inkább a nemzetközi jog gyakorlati alkalmazásának tágabb kontextusában meghatározóak, vagy az egyes következtetésekben magyarázó megjegyzéseként alkalmaztam azokat.

Végül a dolgozat az úgynevezett Grotius-i pillanat fogalmát alkalmazva vizsgálja az orosz agresszió lehetséges hatásait a nemzetközi jogrendre. E heurisztikus módszer segítségével elemezi, hogy az orosz-ukrán háború képes-e alapvetően átalakítani a kortárs nemzetközi jogrendszert, és vajon kiüresedhet-e egy *jus cogens* norma.

III. A tudományos eredmények összefoglalása és azok hasznosítási lehetőségei

Elméleti kérdések

A *jus cogens* doktrína tekintetében kijelenthető, hogy az ILC új Következtetéstervezete jelentősen hozzájárult az elmélet kidolgozottságához. Így a súlyos *jus cogens* normasértés következményeinek tisztázásához, az *erga omnes* kötelezettségek meghatározásához, valamint a harmadik államokra vonatkozó pozitív kötelezettségek, illetve az ezeket érintő eljárási folyamatok pontosításához.

Ezen felül a *jus cogens* jövőjével kapcsolatos, jól ismert borús előrejelzések közül is legalább két vélelem cáfolható lett általa. Egyrészt a Következtetéstervezetben pontosított, szigorú demarkációs kritérium garantálja, hogy a doktrína nem fogja megnyitni „Pandora szelencéjét”. Másrészt az imperatív normák stabilitása a fejlődésüket sem fagyasztja be teljesen. Ezért egyszerre tükrözik – Dire Tladi különleges-előadó szavaival élve – *a változás és a stabilitás impulzusát*.

Ennek ellenére, az imperatív norma hatályát és következményeit illetően jelentős hiányérzetünk maradt. Ráadásul nagy szakadék tátong a (teoretikus) törekvések és a valóság között. Ezért kellett megvizsgálnom, hogy a nemzetközi bíróságok ítélkezési gyakorlatai – akkor is, ha azok közvetett forrásai az állami gyakorlatnak –, képesek-e áthidalni ezt a szakadékot az elmélet és a gyakorlat között, különösen az egyének büntetőjogi felelősségével kapcsolatos nemzetközi ügyekben. Más szóval, igazolható-e, hogy amikor egy joghatósági mentességgel rendelkező állami vezető súlyos nemzetközi bűncselekményt követ el és eljárás indul ellene, majd az adott bíróság elítéli őt, az a *jus cogens* norma közvetlen joghatásának tudható be.

Gyakorlati eredmények és főbb megállapítások

A központi (eljárásjogi) dilemma, az volt, miszerint: a *jus cogens* anyagi, elsődleges norma, míg az államok szuverenitásából fakadó joghatósági mentesség másodlagos norma, ezért nem lép fel kollízió a kettő között. Következésképpen a *jus cogens* szupernorma nem képes felülmúlni az eljárásjogi szabályokat. A jelenlegi nemzetközi jog szerint pedig egy *jus cogens* norma nem tartalmazhat *jus cogens* eljárásjogi elemet, tehát a mentelmi jog megtagadása vagy elvesztése nem vezethető le egyik *jus cogens* norma imperatív jellegéből sem.

Ennek eredménye, hogy azok az ügyek, amelyek a szuverén állami immunitással kapcsolatosak, eleve nem is érinthetik az anyagi jogi felelősséget, mivel az adott bíróság joghatósága alóli mentesség miatt nem is jutnak el odáig. Ráadásul, ha adott állam egy szerződéshez fűzött fenntartással kifejezetten kizárja a bírói mechanizmusokat, azzal tulajdonképpen elkerülheti a felelősséget is.

Ebből kifolyólag az eljárási és az anyagi jogi normák elkülönülése tulajdonképpen megszünteti a jogorvoslathoz való hozzáférés lehetőségét, még *jus cogens* normasértés esetén is.

A disszertációban elemzett klasszikus ügyek – többek között a *Kongó v. Ruanda* ügy is – jól illusztrálták, hogy miért nem lehetett a Nemzetközi Bíróságtól kérni, hogy egy imperatív normára hivatkozva írjon felül egy olyan nemzetközi jogszabályt, *amelyet az államok nemzetközi közösségének egésze elfogadott és elismert, és amelyet a bíróság már 80 éve követ.*

Ez túl messzire vezetne. Ahogy Dugard bíró különvéleményében hangsúlyozta, ezzel a legitim bírói funkciót meghaladó, rendszerszintű jogalkotást folytatott volna. Az ICJ alapokmányának 36. cikkét pedig kizárólag az államok módosíthatják.

Ezt a szokásjogot tükrözte az ILC álláspontja is (*Immunity of State officials from Foreign Criminal Jurisdiction*) és az ICJ is minden esetben határozottan elutasította a személyi mentességek alóli kivételt a fennálló gyakorlat és az *opinio juris* alapján. Ez az orosz agresszió esetében szintén megerősíthető volt. Ezért az orosz agresszióért felelősök elszámoltatására felállítani kívánt nemzetközi bíróság, az ENSZ BT kötelező erejű határozata nélkül, a nemzetközi jog jelenlegi szabályai alapján a személyes mentességet nem tudná áttörni, még akkor sem, ha *jus cogens* normasértésről van szó.

A jus cogens paradoxona

Az is megállapításra került, hogy paradox módon, ha egy *jus cogens* normából a benne foglalt és védett érték alapján minden további empiria (állami gyakorlat és *opinio juris*) nélkül is dedukálni lehetne – szillogisztikus érveléssel – a jogkövetkezményeket, az aláásná a *rule of law*-t. Azaz, ha a joghatósági akadályok ellenére egy agresszióval foglalkozó nemzetközi bíróság lehetővé tenné az orosz vezető tisztségviselők (Putyin, Lukasenka vagy Lavrov) vád alá helyezését, miközben ők hivatalban vannak, tehát felülírná a személyes mentességet az ENSZ BT kötelező erejű határozata nélkül is, az a hatályos nemzetközi jog módszertani keretén kívül, *ultra vires* történne.

Az ILC Következtetéstervezésében vázolt módszert alkalmazva az is alátámasztásra került, hogy nemcsak az agresszió, de az általános erőszaktilalom szabálya is *jus cogens* norma. Másrészt annak ellenére, hogy az agressziót a nemzetközi jog legsúlyosabb bűncselekményének tartják, mégis sokkal kevesebb a lehetőség az elkövetők felelősségre vonására, mint más imperatív normák esetében.

Ezért úgy tűnt, hogy a *jus cogens* státus semmiféle igazán jelentős joghatást nem képes kifejteni. Bár ettől függetlenül sem lehet tagadni, hogy az imperatív norma kvázi jogként ebben a formában is működik, mint ahogy az sem tagadható, hogy a természetjog működik, amennyiben hisznek benne és betartják, de ez nem pozitív jogi kérdés. De vajon tényleg nem jelent nagyobb védelmet a normasértés ellen egy adott szabály imperatív státusa?

További eredmények

Bár a *jus cogens* kapcsolatos kritikák teljesen jogosak, és egyetértek azzal, hogy ha empirikusan nem elérhető eredményekre visszavezethető módon idézne elő joghatást, az sértene a nemzetközi jogrendszer alapjait. Ugyanakkor így is legalább három konkrét joghatás beazonosítható volt a kutatás során. Ezek a következők:

- Az államok jogalkotásának korlátozása a *jus cogens*szel ellentétes tárgyú szerződések megkötésére vonatkozóan.
- Az imperatív státusából fakadó közvetett szerepe, például az a katalizátor funkció, amely aktiválta a nemzetközi jog hatályos mechanizmusait, legfőképpen a BT kötelező erejű határozatait azért, hogy a legnagyobb akadályok, így a személyes mentesség jogszerűen felülírható legyen.
- Végül azonosítható volt még egy joghatása is, amit lefelé irányuló kauzalitásnak neveztem el. Ezt az erőszaktilalom *jus cogens* normája igazolta vissza az utolsó fejezetben – a Grotius-i pillanat heurisztikus módszerén keresztül.

A fő következtetésem utóbbival kapcsolatban az volt, hogy a *jus cogens* egy új, kvázi 'erősen-emergens', objektív normakategóriaként is funkcionál a nemzetközi jogban. Azaz egy olyan magasabb szintű struktúrát hozott létre, mely kauzálisan befolyásolja az alárendelt szubstruktúrát. Ez pedig szemben áll a Michael J. Glennon, de leginkább Carlo Focarelli által képviselt redukcionista nézettel, amely szerint minden kauzális hatás az alapvetőbb szinten történik (szokásjog, szerződéses kötelezettség). Úgy vélem a *jus cogens* esetében éppen ez az „emergens” jelleg adhat magyarázatot arra, hogy az imperatív normák nem csupán megerősítik vagy tükrözik a meglévő nemzetközi szokásjogot, és nem is kizárólag kulturális hatással rendelkeznek, hanem egy adott norma kiüresedését is megakadályozzák.

Az eredmények hasznosítási lehetőségei

Ezt a hatását azonban nehéz bizonyítani, mert a *jus cogens* normák olyan jellegűek, hogy a szokást a „mulasztás útján” tükrözik. Ezért az esetükben – ahogy erre Thomas Weatherall könnyében is utalt – az állami gyakorlat nemcsak a multilaterális szerződéshez való csatlakozást és a nemzetek közötti szervezetek gyakorlatát jelenti. Az állami gyakorlat viszont főszabály szerint a „szokást” a használat révén képes csak kimutatni, ezért különösen korlátozott jelentőségű lehet az imperatív norma joghatásának „mérésére”. Mindez pedig abból fakad, hogy egy állam 'magatartása', például az, hogy nem kínoz, vagy nem támadja meg a szomszédját fegyveres erővel, vagy nem követ el népirtást, eleve nem tűnik az állami gyakorlat legegységesebb formájának, és nem is az államok között „zajlik”.

Mindenesetre, megállapításaim szerint, nincs nyilvánvaló indok arra, hogy a negatív állami gyakorlatok, azaz a tartózkodások és mulasztások is bizonyító erővel rendelkezzenek e tekintetben. Ennek egyik példája, hogy nyílt, teljes körű agresszióra a II. világháborút követően egészen az orosz invázióig nem volt precedens.

Végül, a nagy volumenű, általános megállapítások mellett kevésbé nagyszabású, de annál lényegesebb következtetések is születtek a disszertációban a *jus cogens* elmélettel kapcsolatban, aminek gyakorlati jelentősége is van.

Ilyenek voltak az úgynevezett 'molekuláris joghatások'. Utóbbi azt jelenti, hogy ma már feltételezhető, hogy egy adott nemzetközi bíróság döntését a felvetett kérdések súlya, a normák *jus cogens* státusa közvetett módon befolyásolja. Ezek a hatások megjelentek meg az SCSL és az ICC elé került esetekben is, amelyek ráadásul még egy-egy imperatív norma evolúciójának lehetőségét és mértékét is igazolni tudták.

Ezen felül az orosz agressziót követően a harmadik államokra vonatkozó *erga omnes* kötelezettségek tekintetében – különösen az ARSIWA 41. cikkére, amely *az államoknak együttműködési kötelezettséget ír elő annak érdekében, hogy törvényes eszközökkel véget vessenek a jus cogens normából eredő kötelezettség valamely állam általi súlyos megszegésének* – az állami gyakorlatok mentén egy jelentős elmozdulás volt mérhető. Ennek hatására pedig megerősödött a 41. cikkely nemzetközi szokásjogi státusa és körvonalazódott a szabály tartalma is. Ráadásul még az erőszaktilalom *jus cogens* jellegét is tovább erősítette.

IV. A doktori értekezés témakörében készült publikációk jegyzéke

Takács, Izolda, 'The Power of *Jus Cogens* in the Shadow of Procedural Obstacles: Legal Dilemmas in International Cases Concerning Takács Izolda, A *jus cogens* demarkációs kritériumrendszere – Megjegyzések az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának *jus cogensről* szóló Következtetéstervezetéhez. *Állam- és Jogtudomány*, 2025/1 (soon to be published).

Takács, Izolda, 'Severe Human Rights Violations, Special Regards to the Ukraine–Russia War.' *Pedagogika Społeczna Nova*, vol. 4, no. 7, 2024.

Takács, Izolda. 'Globalizációs paradoxon, a fragmentáció, mint az egységes rendszer tágulásának tünete: Kajtár Gábor: Betudás a nemzetközi jogban A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig.' *Iustum Aequum Salutare*, vol. 19, no. 2, 2023, 184-192. o.

Takács, Izolda. 'Súlyos emberijog-sértések és eljárásjogi akadályok: Az ukrán–orosz háború kérdései.' *Jogtudományi Közöny*, vol. 78, no. 12, 2023, 529-537. o.

Takács, Izolda. 'Emberi jogok és a *ius cogens* ereje: Elméleti és gyakorlati dilemmák a *ius cogens* körül a nemzetközi jogban.' *Jogelméleti Szemle*, vol. 2022, no. 1, 2022, 127-144. o.

Takács, Izolda. '*Ius Cogens* Human Rights: The Absolute Right Regarding Prohibition of Torture and the Related Interpretations.' *Pedagogika Społeczna Nova*, vol. 2, no. 3, 2022, 75-93. o.

Takács, Izolda. 'A kínzás tilalma mint abszolút jog: Dilemmák a nemzetközi jogban.' *Jogtudományi Közöny*, vol. 77, no. 6, 2022, 234-242. o.

Takács, Izolda. 'A 21. századi kollektív biztonság új elképzeléseinek elvi kérdései és kihívásai – Nehézségek az egyetemes emberi jogok körül, különös tekintettel az univerzalizmus versus kulturális relativizmus dichotómiára.' *Themis: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata*, vol. 2, 2022, 111-132. o.

Takács, Izolda. 'Az emberi jogok lehetnek-e univerzálisak? A kulturális relativizmus és az univerzalizmus konfliktusa az emberi jogok filozófiai és gyakorlati megközelítéseiben.' *Jogelméleti Szemle*, vol. 3, 2021, 84-107. o.

Takács, Izolda. 'A kulturális relativizmus fogalmi disszonanciája: Hogyan értelmezhető a kulturális relativizmus az univerzális emberi jogok rendszerében? Kísérlet a kulturális relativizmus fogalmi tisztázására.' *Magyar Tudomány*, vol. 182, no. 10, 2021, 1292-1300. o.

Takács, Izolda. 'Az emberi jogok szent grálja: A méltóság fogalmából kiinduló emberi jogok filozófiai és jogi kérdései.' *Iustum Aequum Salutare*, vol. 2021, no. 3, 2021, 263-288. o.

E tézis alapjául szolgáló irodalmak:

Focarelli, Carlo. Promotional *Jus Cogens*: A Critical Appraisal of Jus Cogens' Legal Effects. *Nordic Journal of International Law*, vol. 77, 2008, pp. 429–459

International Law Commission (ILC). Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA). UN General Assembly, Res. 56/83, 12 Dec. 2001.

Kende, Tamás, Nagy, Boldizsár, Sonnevend, Pál, and Valki, László. Nemzetközi jog. Wolters Kluwer Kft., 2014.

Shelton, Dinah, *Jus Cogens*, Elements of International Law. Oxford Academic, 2021.

<https://doi.org/10.1093/law/9780198865957.001.0001>

United Nations, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331, 23 May 1969, <https://www.refworld.org/legal/agreements/un/1969/en/73676>.

Weatherall, Thomas. *Jus Cogens: International Law and Social Contract*. Cambridge University Press, 2015.